Archetype

Αμφίθυμη νεωτερικότητα (Βιβλιοκριτική)

Τίνα Καραλή - 25/04/2018

Κώστας Τσιαμπάος, "9 + 1 κείμενα για τη μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα"

«Η συλλογή αυτή μπορεί να λειτουργήσει και ως μια εναλλακτική συνοπτική ιστορία της αρχιτεκτονικής, αφού πραγματεύεται διαχρονικά συμπτώματα της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής στην Ελλάδα του

20ού αιώνα». Με αυτά τα λόγια ο συγγραφέας συνοψίζει, χωρίς περιστροφές, τη βαθύτερη προσδοκία από το έργο του, που δεν είναι άλλη από τη συγγραφή μιας αλλιώτικης ιστορίας της (μοντέρνας) αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα.

Ξεφυλλίζοντας ωστόσο τον ελάχιστα εικονογραφημένο τόμο, με τους αινιγματικούς τίτλους και τις υποβλητικές φωτογραφίες, δεν αργεί κανείς να αντιληφθεί, πως το βιβλίο ουδόλως θυμίζει εγχειρίδιο ιστορίας της αρχιτεκτονικής. Αντί για μια επιλεκτική περιπτωσιολογία της εγχώριας παραγωγής του 20ού αιώνα, ο τόμος αυτός αποτελεί μάλλον μια συγκομιδή των πιο ανθεκτικών εμμονών της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής σκέψης και κριτικής, μέσα από εννέα –διαφορετικά σε έκταση, ύφος και προδιαγραφές– κείμενα και μια απομαγνητοφωνημένη συνομιλία. Πρόκειται για άρθρα που ωρίμασαν την τελευταία δεκαετία και τα οποία αποτελούν κριτικές σπουδές πάνω στο περιεχόμενο της κατηγορίας «μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα», που χειρίζονται με επίγνωση και τιμιότητα τα ιερά και τα όσια της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Ζητήματα πολιτισμικής αποικιοκρατίας, τεχνολογικού προοδευτισμού, πολιτικής ιδεολογίας και αισθητικού σχετικισμού αναδύονται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου, προσκαλώντας μας να κατανοήσουμε την αρχιτεκτονική, όχι απλώς ως περίπτωση σχεδιασμού κτιρίων ή πόλεων, αλλά μάλλον ως θεσμό, μυθολογία ή θρησκεία, που υπόκειται σε όλες τις ρυθμίσεις της νεο-ελληνικής κοινωνίας και κράτους.

Για τον Τσιαμπάο, ο οποίος έλκεται από την ερμηνευτική προσέγγιση του Richard McKay Rorty (1931-2007) στην παράδοση των κριτικών ρεαλιστών [Wilfrid Stalker Sellars (1912-1989), Willard Van Orman Quine (1908-2000)], προαπαιτούμενο της ιστορικής γνώσης είναι η κατανόηση της κοινωνικής δικαιολόγησης των πεποιθήσεών μας. Με αυτή την κοινωνική και ιστορική διάσταση της αρχιτεκτονικής κριτικής άλλωστε, σπεύδει να αναμετρηθεί ευθύς εξαρχής: μέσα από μια μετάθεση του όρου κρίση - κριτική στην εισαγωγή του βιβλίου (σσ. 11-30) –το κείμενο γράφτηκε εν μέσω ελληνικής οικονομικής κρίσης (2013)–, ο Τσιαμπάος αναποδογυρίζει την ιστορία της ελληνικής αρχιτεκτονικής, κρατώντας σημειώσεις πάνω στις πιο επίμονες όψεις της, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τις ημέρες μας.

Γέννημα θρέμμα εξάλλου και ο ίδιος του Μετσόβιου Πολυτεχνείου και της μοντέρνας παράδοσης του μπετόν, προτού εγκαταλείψει προσωρινά τη χώρα του με τα καραβάνια εκείνα των μεταπτυχιακών φοιτητών αρχιτεκτονικής, που ταξίδεψαν στα μεγάλα Πανεπιστήμια της Δύσης (εδώ: Columbia University), φρόντισε να εξοπλιστεί με ό,τι μπορούσε να προσπορίσει ο συγχρωτισμός του με Δασκάλους, όπως ο Τάσος Μπίρης, ο Παναγιώτης Τουρνικιώτης, ο Δημήτρης Φιλιππίδης, ο Χαράλαμπος Μπούρας, ο Ανδρέας Κούρκουλας, ο Δημήτρης Παπαλεξόπουλος κ.α. Επιστρέφοντας από τα πνευματικά εργοτάξια πέραν του Ατλαντικού, με την ιδιότητα πλέον του επίκουρου καθηγητή της ιστορίας στο ΕΜΠ, η έρευνά του για την ελληνική αρχιτεκτονική σκέψη και πρακτική, άρχισε να αποκτά μεγαλύτερο βαθμό συνειδητότητας και να στρέφεται στις δυνατότητες της γνωσιακής προσπέλασης, ως μιας διαδικασίας αυτογνωσίας που ακολουθεί την ψυχαναλυτική μέθοδο. Ο ίδιος ο Τσιαμπάος άλλωστε, γνωρίζει καλά πως αποτελεί τέκνο της εγχώριας ιστοριογραφικής παράδοσης, που μετά τη δεκαετία του 1960 επιχείρησε να τηρήσει μια απόσταση νηφαλιότητας από τις ιδεολογικές συνδηλώσεις της «ακατανόητης ελληνικότητας» [1]. Χαρακτηριστικό δείγμα ώριμης συγγραφικής δραστηριότητας του αρχιτέκτονα, αποτελεί το πρόσφατο βιβλίο "From Doxiadis Theory to Pikionis Work: Reflections of antiquity in Modern Architecture", που κυκλοφόρησε υπό την αιγίδα του έγκυρου εκδοτικού οίκου Routledge [3]. Στο βιβλίο αυτό, όπως και στη συλλογή "Αμφίθυμη Νεωτερικότητα", το αίτημα διατύπωσης μιας εθνικής αρχιτεκτονικής εξετάζεται ως ιστορικό φαινόμενο, οι ρίζες του οποίου ανιχνεύονται στη ρητή προσπάθεια μιας ολόκληρης γενιάς αρχιτεκτόνων, ποιητών, καλλιτεχνών, διανοουμένων, ανθρώπων της πολιτικής και του πνεύματος, να κατασκευάσουν έναν ελληνικό κοσμοπολιτισμό, με φόντο την ευρωπαϊκή στροφή του διαφωτισμού προς την αρχαιότητα (η αντιστοιχία είναι αναπόφευκτη).

Μολονότι η σχέση μοντερνισμού - ελληνικής αρχαιότητας αποτελεί τον κορμό δύο κεφαλαίων [«Μετά τη συντριβή. Από την Ελευσίνα στους Δελφούς» (σσ. 31-44) και «Η Δελφική ουτοπία. Μια αρχαία κοινότητα στη μοντέρνα εποχή» (σσ. 45-106)], το ζήτημα της επινοημένης κληρονομιάς [4] μέσα από το τριμερές σχήμα «μοντέρνα αρχιτεκτονική / ελληνικότητα / αρχαιότητα», διατρέχει το σύνολο του βιβλίου ως ένα επίμονο basso continuo. Για τον συγγραφέα η «ανακάλυψη» της κλασικής αρχαιότητας κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου (και εδώ τα ονόματα δεν είναι κυρίως ελληνικά), αποτελεί έναν από τους κυρίαρχους τρόπους με τους οποίους οι Έλληνες αρχιτέκτονες ξεκίνησαν να αποκτούν πρόσβαση στην κληρονομιά της πρωτοπορίας, με σκοπό να στοιχειοθετήσουν μια συνεκτική αφήγηση για την εξέλιξη του μοντερνισμού στη χώρα. Αρχιτέκτονες όπως ο Άρης Κωνσταντινίδης ή ο Αριστομένης Προβελέγγιος και κυρίως ο Δημήτρης

Πικιώνης ή ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης, οι οποίοι τυγχάνουν ειδικής μεταχείρισης στις σελίδες του βιβλίου [Κεφάλαια: «Τόπος, λαός και κτίσμα» (σσ. 205-220), «Κατοικία Σπητέρη. Μια ‘παρεξήγηση’ 60 χρόνων» (σσ. 189-204), «Η Αρχιτεκτονική Επιστήμη. Η επιστημονική τάση στα Τεχνικά Χρονικά» (σσ. 161-180) και «Ναυάγια του μοντέρνου. Ένα άγνωστο περιστατικό της ζωής του Δημήτρη Πικιώνη» (σσ. 221-236)], ανέλαβαν μεταπολεμικά την περαιτέρω επεξεργασία των όρων, με τους οποίους η Ελλάδα αντιλήφθηκε την εθνική αρχιτεκτονική της.

Παρά τη συγγραφική ωριμότητα και την πρωτοτυπία των παραπάνω κειμένων, ως παραδειγμάτων ανανέωσης της ιστορικής φόρμας μέσα από τη λογοτεχνία και την τέχνη (αναφέρομαι ειδικά στο κείμενο «Ναυάγια του μοντέρνου»[5]), το πιο αιχμηρό δείγμα της ερευνητικής δεινότητας του Τσιαμπάου, είναι το κείμενο «Σχεδιασμός και λογικός θετικισμός. Isotype διαγράμματα από τον Neurath στον Δοξιάδη» (σσ. 107-160). Κεντρικό πρόσωπο της έρευνας αποτελεί ο σχετικά άγνωστος, στην ελληνική βιβλιογραφία, Αυστριακός Otto Neurath (1882-1945), ένας προικισμένος φιλόσοφος, οικονομολόγος και μέλος του κύκλου της Βιέννης, ο οποίος πριν αποβιβαστεί στην Αθήνα με το IV CIAM το 1933, επεξεργάστηκε ένα σύστημα εξορθολογισμού και εξαντικειμενικοποίησης της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής απεικόνισης, το οποίο αργότερα θα οδηγούσε στη διατύπωση της Χάρτας των Αθηνών [6]. Στο άρθρο αυτό, μέσα από μια συστηματική δουλειά αρχείου, η οποία τροφοδοτήθηκε από την κατάλληλη φιλοσοφική σκευή, ο συγγραφέας μάς θυμίζει πως η μοντέρνα αρχιτεκτονική ξεκίνησε από την πίστη, ότι ο σχεδιασμός, δηλαδή το οπτικό εγχείρημα εξαντικειμενισμού και παραμετροποίησης του χωρικού εξοπλισμού των σύγχρονων πόλεων, μπορούσε να δώσει απάντηση στα πολυειδή οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα του 20ού αιώνα. Μεταφέροντας, μέσω του έργου του Κ. Δοξιάδη, το στίγμα της αμφιθυμίας απέναντι στη μοντέρνα συνθήκη στην Ελλάδα και τον κόσμο του 20ού αιώνα, εμπρός στα μάτια του αναγνώστη, ξεδιπλώνεται έτσι η βαθύτερη πρόθεση του βιβλίου, που δεν είναι άλλη από μια «ελλειπτική συνοπτική ιστορία της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής».

Τα δύο τελευταία κείμενα του βιβλίου [«Αντί επιλόγου: Η ιστορία ως θεωρία» (σσ. 237-246) και «Παράρτημα: Μια συζήτηση για την Ιστορία της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα» (σσ. 247-272), ανάμεσα στον ίδιο, τον Παναγιώτη Τουρνικιώτη, τον Σάββα Κονταράτο και τον Δημήτρη Φιλιππίδη], εκπέμπουν σε εντελώς διαφορετικό μήκος κύματος από τα προηγούμενα. Αποδέκτης τους μοιάζει να είναι ο πανεπιστημιακός κόσμος –το υποκείμενο του habitus της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης με τα λόγια του Pierre Bourdieu–, για τον οποίο ο συγγραφέας εύχεται μια περισσότερο αναστοχαστική σπουδή, βασισμένη στον συμπληρωματικό ρόλο της ιστορίας και του σχεδιαστηρίου. Από τη σκοπιά αυτή, η διδασκαλία της ιστορίας, όπως την εύχεται ο Τσιαμπάος, θυμίζει κάτι από το έργο των ιστοριογράφων του μοντερνισμού: αν οι τελευταίοι κατασκεύασαν τις ιστορίες τους ως περισσότερο ή λιγότερο εμφανή προγράμματα για τη θεωρία και την πρακτική του σχεδιασμού στο σύγχρονο περιβάλλον τους, το επιχείρημα των δύο αυτών κειμένων δομείται γύρω από την κατασκευή ενός προγράμματος για τη διδασκαλία της αρχιτεκτονικής, όπου η τελευταία θα εδραιώνεται στη συνειδητή σύζευξη της σπουδής του σχεδιαστηρίου και της αρχιτεκτονικής ιστορίας και θεωρίας. Την εξέλιξη αυτού του εγχειρήματος αναμένουμε με ενδιαφέρον.

ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΙΑΜΠΑΟΣ

ΑΜΦΙΘΥΜΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

9+1 κείμενα για τη μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα

επίκεντρο

Κώστας Τσιαμπάος, *9+1 κείμενα για τη μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*,
εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017

Παραπομπές

[1]. Για μια εις βάθος κατανόηση της παράδοσης των αναλυτικών φιλοσόφων στις ΗΠΑ βλ. την Εισαγωγή του Richard Rorty στο βιβλίο του Wilfrid Sellars, Ο εμπειρισμός και η φιλοσοφία του νου, Εστία, Αθήνα 2005.

[2]. Στρατηγικής σημασίας για τη θεμελίωση των όρων με τους οποίους συνδέθηκε ο μοντερνισμός με την ελληνικότητα στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία, στάθηκε η διατριβή του François Loyer, Architecture de la Grèce contemporaine 1834-1966 στη Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Université de Paris, Παρίσι 1966. Η μελέτη αυτή -που ουδόλως συμπτωματικά προήλθε από έναν Γάλλο ιστορικό αρχιτεκτονικής- καλλιέργησε το θεωρητικό υπέδαφος πάνω στο οποίο κινήθηκαν πολλές μείζονες μελέτες έκτοτε, όπως η Νεοελληνική Αρχιτεκτονική του Δημήτρη Φιλιππίδη (Μέλισσα, Αθήνα 1984).

[3]. Kostas Tsiambaos, From Doxiadis Theory to Pikionis Work: Reflections of antiquity in Modern Architecture, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2018.

[4]. Η βιβλιογραφία πάνω στο θέμα της (εθνικής) παράδοσης ως κατασκευασμένης κληρονομιάς, έχει γνωρίσει σημαντική άνθιση τα τελευταία χρόνια. Ορόσημο για την ιστορική μελέτη του εθνικισμού στάθηκε το βιβλίο του Benedict Anderson, Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, Νεφέλη, Αθήνα 1997. Ειδικά για την περίπτωση του ελληνικού εθνικισμού, βλ. μεταξύ άλλων το κλασικό πλέον βιβλίο του Δημήτρη Τζιόβα, Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στον μεσοπόλεμο, Οδυσσέας, Αθήνα 2006.

[5]. Πρβ. Ivan Jablonka, Η ιστορία είναι μια σύγχρονη λογοτεχνία. Μανιφέστο για τις κοινωνικές επιστήμες, Πόλις, Αθήνα 2017. Στο βιβλίο αυτό ο συγγραφέας υποστηρίζει πως η ιστορία, όπως και οι κοινωνικές επιστήμες εν γένει, χωρίς να παραιτούνται από τις μεθοδολογικές δεσμεύσεις της ιστορικής έρευνας, μπορούν να συμβαδίσουν με τη λογοτεχνία, ευνοώντας μια βαθύτερη και πιο αναστοχαστική γνώση του παρελθόντος. Η ιστορική αντικειμενικότητα αποδεσμεύεται έτσι από την ακρίβεια της αναπαράστασης (καθρέφτης της φύσης) και επινοεί νέες μορφές λόγου -κείμενα-, ενσωματώνοντας τον συλλογισμό και τη διαδικασία της έρευνας. Το επιχείρημα του Jablonka βρίσκει εφαρμογή στην παρουσίαση ενός λογοτεχνικού κειμένου / επιστολής, που ανασύρθηκε από το αρχείο της Αγνής Πικιώνη και το οποίο αναπαράγεται και σχολιάζεται από τον Τσιαμπάο, στο κεφάλαιο «Ναυάγια του μοντέρνου. Ένα άγνωστο περιστατικό της ζωής του Δημήτρη Πικιώνη» (σσ. 221-236). Περιγράφει ένα (πραγματικό;) δυστύχημα που έλαβε χώρα το 1928 κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του Δημήτρη Πικιώνη, όταν το παραδοσιακό σκαρί στο οποίο μετέβαινε, εμβολίστηκε από ένα τεχνολογικά σύγχρονο (μοντέρνο) πλοίο, ανοιχτά του Ξυλόκαστρου. Η ευρηματική μυθιστορηματική πλοκή του ναυαγίου, στην ερμηνεία του συγγραφέα, ενσωματώνει τις συνδηλώσεις του τραύματος, ως εργαλείου ερμηνείας του διπόλου παράδοσης - νεωτερικότητας στην αρχιτεκτονική.

[6]. Σχετικά με την παράδοση της φιλοσοφίας της γλώσσας και τη σύνδεσή της με τη μοντέρνα αρχιτεκτονική βλ. Peter Galison, «Aufbau / Bauhaus: Logical Positivism and Architectural Modernism», Critical Inquiry, τχ. 4/1990. Το φιλοσοφικό έργο του Neurath επικεντρώθηκε στην προσπάθεια συμφιλίωσης του εμπειρισμού (θεμελίωση της γνώσης στην άμεση εμπειρία), με την αυστηρή αντικειμενικότητα της επιστήμης (λογικός θετικισμός). Βλ. και το έργο του Otto Neurath, Empiricim and Sociology, Reidel, Dordrecht 1973.